

İSLAM SADIQ

ŞUMER VƏ TÜRK FOLKLORUNDA GÜNƏŞ KULTU

X ü l a s ə. Günəş kultu haqqında çox yazılıb, lakin onun ilkin qaynaqlarına toxunulmayıb. Bu məqalədə ilk dəfə olaraq Günəş kultu şumer və türk epik mətnləri əsasında araşdırılmış, maraqlı paralellər aparılmışdır. Bu tədqiqatlar nəticəsində şumer və türk epik mətnlərində eyni etnopoetik, etnomifik, etnogenetik qaynaqdan gələn çoxlu oxşar motivlər üzə çıxarılmışdır.

Açar sözlər: *şumer, türk, epik, mətn, Günəş kultu, Ay*

Qədim dövrlərdə türklər arasında Ay kultu daha geniş yayılmışdır. Bunu «Oğuz Kağan» dastanında aydın görmək olur. Dastanda Oğuz Kağanın anasının Ay Kağan olduğu açıq şəkildə deyilir. Atasının Buğa olduğu vurğulanır. Buğa isə Günəşin təmsilçisidir. Deməli, Oğuz Kağan Ayla Günəşin oğludur. Oğuz işığın içindən çıxan qızla evlənir. Bütün hallarda işıq Ayı və Günəşi simgələyir. Bu qızdan onun üç oğlu olur: Ay xan, Gün xan və Ulduz xan [1. S. 16]. Eyni motivlə tatarların «Edigey» eposunda qarşılaşırıq. Toxtamışın arvadı Canikə iki qız doğur:

Xannan xannı jıydırdı,	İgid Edigey o vaxtkı
Bidən binə jıydırdı.	Doğru işlər gördü.
Tu biyalər suydırdı,	Toxtamışın arvadı
Utız kön uen kıldırdı;	İki əkiz qız doğdu.
Olı kızı ayqa tig –	Böyük qızı Ay kimi ydi,
Atın kuep Xanəkə.	Adını Xanəkə qoydular.
Keçə kızı köngə tig –	Kiçik qızı Gün kimi ydi,
Atı kuep Könəkə.	Adını Günəkə qoydular.
Künələn anda tındırdı [2. S. 60].	Onlar belə doğuldular [2. S. 61].

Bu doğuluşlarda və adlarda heç bir təsadüf yoxdur. Ay xan və Xanəkə, Gün xan və Günəkə adlarında Ayın və Günəşin ulu əcdad kimi yenidən nəvə-nəticə adlarında canlandırılması öz əksini tapmışdır. Şumer

mifologiyasında Günəş Ayın oğlu, İnanna qızıdır. Bu motivlər necə də bir-birini tamamlayır.

Şumerdə qadına sevgi, məhəbbət çox ülvi, çox müqəddəs duyğular idi. Məşhur Amerika şumeroloqu S. N. Kramer bu məsələyə ayrıca diqqət yetirmiş, çox maraqlı fikirlər söyləmişdir. Şumer mətnlərində insanın tanrılara qulluq etmək üçün yaradıldığı öz əksini tapmışdır. Ona görə şumer teoloqlarında belə bir fikir yaranmışdır ki, Tanrı-insan münasibətləri ağa-qul münasibətlərindən başqa bir şey deyil. Lakin S. N. Kramer də çox doğru duymuşdur ki, şumer mətnlərində nəzəriyyələrin və teoloqların dediklərinin əksinə olaraq təcrübədə tanrıların insanlarla ata-oğul və ər-arvad münasibətlərinə daha çox rast gəlinir [3. S. 287].

İnanna tanrıdır, ancaq Bilqamısı dəlicəsinə sevir, onunla evlənmək istəyir. Bilqamısının atası Luqalmurad insandır, ancaq o, tanrı Ninsunla evlənmişdir. İnanna insanların Tufan nəticəsində məhv olduqlarını bildikdə bir ana kimi «mənim doğduqlarım» deyərək onların ölümünə acı göz yaşları tökmüşdür. Enki isə bir ata kimi öz övladlarının ölümünə – kökünün kəsilməsinə razı olmamışdır. Həmin mətnlərdə Enkinin insanlara ata, İnannanın ana sevgisi dolğun ifadə edilmişdir. İnanna bütün canlıların anası idi [4. S. 126], ona görə də insanlara «mənim doğduqlarım» deyirdi. Bunlar tanrı-insan ilişkilərinin mənzərəsini açmaq üçün yaxşı faktlardır.

Eyni mənzərəni türk folklor örnəklərində görürük. Tanrılar insanları sevirlər, insanlar da tanrıları. Onlar evlənilər. Onların uşaqları əksər hallarda qəhrəman olurlar. Basat Təpəgözə: *Atam adın sorar olsan, – Qaba Ağac! Anam adın deyərsən, – Qağan Aslan!* [5. S. 132] deyərəkən atasının da, anasının da tanrı olduğunu söyləmişdir [6. S. 25–26]. Eposda «Qaba Ağac» ata tanrının, «Qağan Aslan» isə ana tanrının rəmzləridir. Sadəcə olaraq epik düşüncə onları öz adları ilə yox, kodlarla, rəmzlərlə təqdim etmişdir [7. S. 8]. *Aruz oğlu* ifadəsi çaşqınlıq yaratmamalıdır. «Gizir» dastanlarında olduğu kimi, Basatın göydəki ata-anası tanrı, yerdəki ata-anası insandır.

Bir çox araşdırıcıların Koroğlu obrazında tanrı əlamətləri görmələri təbiidir. Koroğlu obrazının bir çox xüsusiyyətləri onu tanrı ilə eyniləşdirməyə imkan verir. N. Cəfərov doğru deyir ki, «Azərbaycan Koroğlusunu həm ilahi mənşəyə, həm də ilahi tipologiyaya malikdir, hətta bir qədər də irəli gedib demək olar ki, qədim türk təfəkküründə möhkəm yer tutmuş tanrı obrazının konkret tarixi dövrdəki transformudur» [8. S. 82]. Hətta Koroğlunu konkret olaraq Dağ tanrısı adlandıranlar da var [9. S. 49]. Dağ isə türk folklorunda konkret olaraq əcdad obrazında qarşımıza çıxır. Həsənnənə, Həsənbaba, Baba dağı, Koroğlu dağı kimi adlar buna gözəl örnəkdir. Maaday Qara körpə oğlunu dağ atasına və ağac

anasına tapşırır. Xakaslar dua edərkən dağlara *aqalarım, enelerim, yəni mənim atam da, anam da sizsiniz* deyirlər [10. S. 23].

Tanrı-insan sevgisinin, əcdad-övlad münasibətinin daha gözəl bir motivini yenə «Bilqamıs» və «Koroğlu» eposlarında görürük. Bilqamısın anası Tanrı Ninsun Enkidunu [11. S. 73–74], Koroğlunun arvadı Nigar xanım Eyvazı oğulluğa götürürlər. Burada Nigar da tanrılaşır və Koroğlunun tanrı mənşəyi bir daha təsdiq olunur. Ninsun Ay tanrısının nəslindəndir. Koroğlu öz ilkin kökləri ilə Günəşə daha çox bağlıdır.

S. M. Abramzon «Manas» eposunun süjetlərindən danışarkən Al-mambetin Günəş tanrısının oğlu olduğunu açıqca vurğulamışdır [12. S. 149–150]. Yakutların «Yel qanadlı Nurgün Batır» eposunda ilk insanların yerə gəlmələrindən danışılır ki, bu motivin qədimliyi ilə onun məzmunu bir-birini tamamlayır. Məndən aydın olur ki, dünyanı yaradan tanrılar Yerdə yaşayıb, həyat olsun deyə göydən bura insanlar göndərirlər:

İnsanların əcdadları
Saxa Saarın Toyonu və
Sabiya Baay xatunu
Yaşadıqları
Günəş ölkəsinin
Ayı tayfasından
Tanrılar götürdülər.
Düz Şərqə gətirdilər.
Dünya burada qurtarır.
Yuxarıda aydın göylər.
Aşağıda uca dağlar [13. S. 391].

Bundan sonra Yel qanadlı Nurgün Batır özünün Günəş tanrısının nəslindən olduğunu söyləyir:

Qulaq as! Bax!
Bax mən –
Günəş tayfasının oğluyam.
Tanrı əlini qoyub
Mənim kürəyimə! [14. S. 162].

Bu eposdakı ilk insanların göydən gəlməsi, onların göydəki vətənlərinin *Günəş ölkəsi* adlanması, Nurgün Batırın Günəş tayfasından olması kimi motivlərə ciddi yanaşmaq lazımdır. Digər türk epik qəhrəmanlarının əksər hallarda Şərqdə, Günəşin doğduğu yerdə – Günəş ölkəsində yaşadıqlarını görürük [15. S. 255]. Q. Namazov yazır ki, ilk insan Mu qitəsində doğulmuş, onların ölkəsi *Kui* adlanmışdır ki, bu da

Günəş ölkəsi deməkdir [16. S. 15]. O, ingilis alimi C. Cercvarda əsaslanaraq tarixi qaynaqlarda Günəş imperiyasının adının çəkildiyini yazır. Azərbaycanın ərazisi də bu imperiyanın daxilində idi. Günəş imperiyasında Günəşə – tək tanrıya inam başlıca yer tuturdu [17. S. 406–410]. Bütün bunlar ilk insanın Azərbaycanda doğulması və Günəş kultunun burada geniş yayılması ilə də təsdiqlənir. Epik mətnlərdəki *Günəş ölkəsi* və *Gündoğan*, Azərbaycanın *Günəşli diyar*, *Günəş ölkəsi*, *Odlar ölkəsi*, *Şərqi Gündoğanı*, *Gündoğan* adları bir-birilə tam üst-üstə düşür. İndi qətiyyətlə demək olar ki, Azərbaycan haqqında işlədilən bu epitetlər təsadüfi olmayıb, Günəş tanrısının adı ilə bağlıdır və Göydəki eyni adların yerdəki təəcəssümündən, təkrarından başqa bir şey deyil.

Türk eposlarında qəhrəmanların atları da ilahi xüsusiyyətlərə malikdir. Onlar ağıllı, düşüncəli və müdriklilər, çünki qəhrəmanların özləri kimi, atları da göydən, tanrı tərəfindən göndərilmişdir. «Koroğlu» eposunda Qıratın hərəkət və davranışlarını diqqətlə izlədikdə onun müdrikiyini aydınca görmək olur. Koroğlu heç də təsadüfən deməmişdir ki, *at igitin qardaşıdır*. M. Kazımoğlu Qıratın dərya atından doğulmasını və Qoşabulağın suyundan içdikdən sonra Koroğluya qeyri-adi bəhadrılıq və qeyri-adi aşıqlıq verilməsini doğru müşahidə etmiş, hər ikisinin su başlanğıcından törədiklərinə əsaslanaraq onların mifoloji qardaş olduqlarını söyləmişdir [18. S. 38]. Basatın da atna *At deməzəm sənə, qardaş derəm, qardaşımdan yey!* deyər müraciət etməsi türk epik ənənəsində qəhrəman-at qardaşlığının möhkəm yer tutduğunu göstərir. Basatın və Koroğlunun tanrı mənşəli olduqları bəllidirsə, onların *qardaşım* dedikləri atlarının da tanrı mənşəli olduğuna heç bir şübhə yoxdur. Buryat epik qəhrəmanlarının atlarını Günəş ölkəsindən tanrı özü göndərmişdir. Onlar da Koroğlu və Qırat kimi qəhrəmanla birlikdə dirilik bulağından su içmişlər. Bu atlar dar ayaqda dil açıb danışır, qəhrəmanlara həm də öz ağıllı məsləhətləri ilə kömək edirlər [19. S. 146; 20. S. 123].

Xakas türklərinin qəhrəmanlıq eposu «Ay-Xuuçin»in qəhrəmanı da özünü Gün xanın oğlu adlandırır:

Mənim atam Gün xandır,
Doqquz sağınlıq
Mavi-göy-boz atın üstündə gəzir.
Gözəl Kögül Arıq
Mənim anamdır.
Mən Gün xanın oğluyam [21. S. 25].

Evenk folklor örnəklərindən birinin qəhrəmanı Günəşə müraciətlə deyir: *Bizə işıqlı düşüncə ver. Biz sənənin uşaqlarınıq* [22. S. 29]. Azərbaycan folklorunda Günəş obrazı xüsusi yer tutur. Onların da çoxunda Günəş insanqılıqdır (antropomorfdur) və əcdad statusunda çıxış

edir. Eyni adlı Azərbaycan nağılının qəhrəmanı Tapdıq Şəmsi xanımı sevir. Şəmsi Gün xanımın qızıdır. Nağılın sonunda bəlli olur ki, Tapdıq da Gün xanımın oğludur [23. S. 38] və Şəmsi xanımla bacı-qardaşdılar. «Buradakı Gün xanım ilkin tanrı olan Günəşin nağıllaşmış obrazıdır» [9. S. 32]. Anadolu türklərinin «Pəri qızı» nağılında qəhrəman özü də bilmədən Günəşin qızı ilə evlənmişdir. Bu, uzun müddət onların arasında sirr olaraq qalmışdır. Bir dəfə qızın sehrli küpləri ona *Ay atanım, Günəş ananın, Ulduz qardaşlarının canı, məni vurma* deyəndə oğlan şübhələnir və eyni andı verir. Qız da Tanrının qızı olduğunu açıb deyir [24. S. 165–166]. *Anadolu* sözünün mənası ‘Günəş doğan’, ‘Şərq ölkəsi’, ‘Günəşi sevənlərin ölkəsi’ deməkdir [25. S. 12]. Bu motivlər şumer mətnlərindəki Utu və İnannanın bacı-qardaşlığını da yada salır.

Qobustan qayalarındakı gəmi rəsmlərinin baş tərəfində Günəş təsvir edilmişdir. Saymalı-Daşdakı türk abidələrində Günəş başlı insan təsvirləri var. Yerli türklər Saymalı-Daşı Günəş dağı adlandırırlar. Qədim rəssamlar Saymalı-Daşdakı qayaların üstündə əcdadlarının Göyə – Günəşə getdikləri yolları təsvir etmişlər. Bu yollar onları əcdadlarının yanına aparırdı [26. S. 15–17].

Şumerdə gəmiçilər Günəş tanrısı Utudan xeyirxahlıq umurdular. Onların bir atalar sözündə deyilir ki, *Gözəl niyyətlə yola çıxsan gəmini Utu* (Günəş tanrısı) *yaxşı limana gətirər. Pis niyyətlə yola çıxsan, o gəmini sahilə atar*. Şumer gəmilərində yarım tanrılar və gələcəkdə Ur şəhərinin əsasını qoyacaq tanrı əcdadlar üzürdülər [27. S. 62–63]. Şumer və Qobustan gəmilərində Günəş təsvirləri var. Onlar mütləq Günəş kultu ilə bağlıdır. Heç bir şübhə yoxdur ki, Qobustan və şumer gəmiləri arasında bağlılıq olmuşdur. A. Qoroxov bu barədə deyirdi: «Bununla belə, qamış gəmilər (Qobustan gəmiləri. – *I. S.*) şumer dövrü qayıqlarının müasiridir, “Tiqris”in prototipləridir. Bu yerlərdə yaşayan adamlar belə qayıqları qamışdan ya özləri hörüblər, ya da onları görüblər. Ola bilsin ki, beş min il bundan qabaq Ərəbistan dənizinin sahillərində yaşayan yüksək mədəniyyətin Qobustan adaları ilə əlaqəsi olub. Nə bilmək olar, bəlkə Qobustanda da bir vaxt unudulmuş və keçən yüzilliyin alimləri tərəfindən Dəclənin Fərata qovuşduğu yerdə “həyata qaytarılan”, müqəddəs kitaba görə, allahın insanlığa həyat vermək üçün seçdiyi Babil, sonralar Assuriya adlandırılan şumerin yaşadı bir məmləkət tapılacaq» [28; 29]. Şumerlərdə Günəş kultu ilə əcdad kultu üst-üstə düşürdü ki, biz bunu türk folklor örnəklərində də olduğu kimi görürük.

Bilmək lazımdır ki, türk folklorunda rast gəlinən *Göy* sözü tanrının, *Gün*, *Ay-Xuuçin* və *Günəş*, *Gündoğdu*, *Aydoldu* adlarının hamısı *Günəş* və *Ay* tanrı adlarının sinonimləridir.

Balkar və qaraçaylıların «Nart» eposunun variantlarından birində nartların ilk dəmirçisi qəhrəman Debet tanrı Göylə (Od tanrısı, Günəş)

tanrı Yerin oğludur [30. S. 367]. Yeryüzməkin arvadı Satanayın atası Günəş və anası Aydır [31. S. 220, 224]. S. Surazakov yazır ki, «qəhrəmanın Göyün, Günəşin və Ayın qızı ilə evlənməsi motivinin tarixi çox qədimdir və ona təkcə altaylıların yox, buryatların, yakutların və digər türk-monqol xalqlarının eposlarında da rast gəlinir» [32. S. 139]. T. M. Hacıyeva yazır ki, «Satanayın tanrı mənşəli olması balkar və qaraçaylılarda ana əcdad kultunun yaranmasına səbəb olmuşdur» [33. S. 817].

Altaylıların «Oçı-bala» eposunun qəhrəmanları olan iki bacılar *tanrısfət* epiteti ilə təqdim olunurlar, *Altayın tanrı qızı* adlandırılırlar [34. S. 214–215]. Eposda tanrı əvəzinə *Göy* sözü işlənmişdir, ancaq *Göy qızının tanrı qızı*, *Göysifətin tanrısfət* yerində işləndiyinə heç bir şübhə yoxdur. Başqırdların «Ural-Batır» eposunda Humay baş tanrı Samrau ilə Günəşin qızı kimi təqdim olunur və Ural onunla evlənir. Samraunun Aydan olan qızı Ayxıludur. Bu eposda göydəki həyat yetərcə geniş təsvir edilmişdir. Səma, göy varlıqları tamamilə insanlara oxşayırlar və insanlar kimi adi həyat yaşayırlar [35. S. 9]. Yenisey yazılarından birində deyilir ki, «mən tanrı tayfamdan, öz qohumlarımdan ayrıldım» [36. S. 209]. Burada kiminsə təkcə özünü yox, bütün tayfasını tanrı mənşəli saydığını, tanrının həmin tayfanın əcdadı olduğunu aydın görürük.

Çin qaynaqlarında göstərilir ki, hunlarda və xunlarda Göyə, Yerə, Günəşə, Aya, Ulduzlara – əcdad ruhlarına sitayiş edilmişdir. Həmin qaynaqlara görə, Göy ata başlanğıc, Yer ana başlanğıc sayılmışdır ki [37. S. 190], bu da tamamilə şumerdəkinin eynidir: An – Göy – ata; Antu – Yer – ana. Hunlar, qotlar və madyarlar Attilanın işıqdan doğulduğunu düşünürdülər ki [38. S. 57], bu da Günəş tanrısının onun əcdadı olduğu deməkdir. Hələ XX yüzilliyin əvvəllərində Q. N. Potanin yazırdı ki, Mərkəzi Asiyada Göyün oğlu kultu mövcud olmuşdur. Q. N. Potaninə görə, bu oğul dünyanın yaradılmasında atasına kömək etmişdir. Həm də Göyün oğlu inamının müstəqil yaranması üçün Mərkəzi Asiyada hər cür imkan olmuşdur [39. S. 96]. Şumer qaynaqlarından bilirik ki, dünyanın yaranması Göy tanrısı Anın adı ilə bağlıdır. Lakin Yeri və Göyü bir-birindən onun oğlu Enlil ayırmışdır. Hər iki halda dünyanın yaranması və ata-oğul motivləri tamamilə üst-üstə düşür. V. V. Bartold Q. N. Potaninin öz fikrini sübuta yetirdiyini yazır, eyni zamanda onunla razılaşmır. «Q. N. Potaninin araşdırmalarının predmetini təşkil edən sualların cavablarını yalnız Qərbin Şərqi yaxud əksinə Şərqi Qərbə təsirini sübut edən güclü müqayisələr yolu ilə tapmaq olar. Görünür, Qərbin və Şərqi ümumi bir qaynaqdan – hind miflərindən asılı olduğu sübuta yetiriləcək» [40. S. 373].

V. V. Bartold şumer qaynaqları ilə tanış olmadığına, türklərin tarixinin güclü şəkildə təhrif edildiyinə və avropasentrizmin təsiri altına düşdüyünə görə yuxarıdakı fikri söyləmişdir. A. Şükürov doğru yazır ki,

bu cür yanlışlıqlar «bizim biliyimizin məhdudluğundan, digər xalqlar haqqında məlumatsızlığımızdan irəli gəlir» [41. S. 23]. Son araşdırmalar bir çox folklor obraz, süjet və motivlərinin məhz Şərqdən Qərbə aparıldığını qətiyyətlə söyləməyə imkan vermişdir. Amerika alimi Z. Sitçin yazır ki, dinlər və miflər Yunanıstana Kiçik Asiya və Aralıq dənizi adaları vasitəsilə Yaxın Şərqdən gətirilmişdir [42. S. 70]. Hind möhürlərində Bilqamısın iki şirlə döyüşdüyü səhnənin oxşarına rast gəlinir. P. A. Qrinsker geniş araşdırmalardan sonra bu nəticəyə gəlmişdir ki, «hindlilər öz inkişaflarına görə, Hind vadisinin ən qədim yerli əhalisinə borcludurlar. Bu əhali hind-avropalılardan daha əvvəl həmin ərazilərdə yaşamış, şumerlər kimi, kifayət qədər inkişaf etmiş mədəniyyətə malik olmuşdur» [43. S. 208–209]. V. V. Bartoldun dövründə də bu cür tədqiqatlar aparılmış və onlarda da eyni fikirlər söylənmişdir. Bu barədə Q. N. Potaninin «Orta əsrlər Avropa eposunda şərq motivləri» kitabına baxmaq kifayətdir. Göyə və Göyün oğluna inamın ilkin qaynağı hind mifologiyası yox, ondan daha qədim olan şumer-türk mifologiyasıdır.

Hətta bu gün türk dilində hədəfi tanrı olan bir çox qarğışlar, söyüşlər və s. də var ki, bunların yaşını söyləmək mümkünsüzdür. «İnsan və onun şəxsi tanrısı» adlandırılmış bir şumer mətnində insan tanrısına etirazını bildirir, onu qınayır ki, «mən müdriyəm, niyə cahil, qanacaqsız gənclərlə qabaqlaşmalıyam. Mən bilikliyəm, niyə məni avam sayırlar? Dörd yan ərzaqla doludur, mənim yeməyim-aclıqdır» [44. S. 95].

B. Ögəl doğru yazırdı ki, «insan ta başlanğıcdan bəri tanrı ilə bərabər yaşayırdı. İnsan tanrını qısqanır və onunla rəqabətə girirdi» [45. S. 83]. Şumer və türk folklor örnəklərindəki insan və tanrı haqqında mətnləri diqqətlə araşdıranda görürük ki, Göyün sakinləri yerdəki insanlardan heç nə ilə fərqlənmirlər. Bu belə bir inamın ifadəsidir ki, «qədim dövrlərdə Günəş və Ay insanlar kimi doğulur, doğur və yaşayırdılar» [46. S. 330]. Bu gün yerdəki insanlar bir-birlərinə necə oxşayırlarsa, tanrılarla insanlar da o qədər oxşayırdılar. Görünür ki, ilk insanların tanrı və insan haqqında təsəvvürləri bizimkindən fərqli olaraq reallıqla, gerçəkliklə daha çox səsləşmiş, bu təsəvvürlər tarixin dolanbac yollarında dəyişsə də, folklor örnəklərini yaşadan yaddaşlar onları ilkin variantda saxlamışdır. Buryat folklorşünası A. Ulanov da bunu müşahidə edərək doğru qənaətə gəlmişdir ki, «bütün kölgələr, ruhun yeraltı dünyası, tanrıların insanlardan uzaq, yüksək kateqoriya olmaları haqqında təsəvvürlər sonradan yaranmışdır» [47. S. 139]. Araşdırılan mətnlərdən aydın görünür ki, ilk türklər – ilk insanlar tanrıya biz bu gün ata-anamıza baxdığımız kimi baxmışlar. Qədim bir əfsanədə deyilir ki, hun şanyuyu öz kiçik qızını Göyə pay vermişdir. Qız Göydən gəlmiş Qurdla evlənmişdir. Mütəxəssislər bunu insanın səma, göy mənşəli olması və öz keçmişini unutmaması ilə bağlayırlar [10. S. 36]. Türklərdən götürülüb çin qaynaqlarına düşmüş

bir atalar sözündə deyilir ki, «insan köklərilə əcdadlarına bağlıdır, ancaq onun əsl kökü göylərdədir» [48. S. 25]. İnsanın əsl köklərinin göylərdə olduğunu şaman əfsanələrində aydın görmək olur. Şamanlar Göyə qalxır, tanrılarla söhbət edir, nəhayət, yerə qayıdırlar [49]. Əfsanələrdən bəlli olur ki, şamanlar bütün sehrli güclərini tanrıdan alırlar.

Bütün bu düşüncə və təsəvvürlərin kökü çox qədimlərə gedib çıxır. Biz onların oxşarını və təkrarını şumer mətnlərində görürük. Şumer panteonunda üç böyük tanrıya – Ana, Enlilə və Enkiyə ata deyə müraciət olunmuşdur. Şumer mətnlərində Ay tanrısı Nannara Göyün və Yer in hökmdarı, qarabaş xalqının atası, xeyirxah çar, xeyirxah tanrı deyə müraciət olunur [50. S. 114]. Bu müraciətlərdə *ata* sözü bizim bu gün işlədiyimiz mənadan başqa həm də *əcdad* anlamındadır. Məsələn, İnanna Ana *ata* deyə müraciət edir. Halbuki İnanna Nannarın qızı, Nannar Enlilin oğlu, Enlil Anın oğludur. Deməli, V. K. Afanasyeva *ata* sözünün *əcdad* sözünün sinonimi kimi işləndiyini söyləməkdə haqlıdır [51. S. 285].

Türklər Günəşə tapınmışlar və Günəşi başlıca soy hesab etmişlər [52. S. 224]. Bu baxımdan Azərbaycanda qodu-qodu mərasimində oxunan mahnının mətni də maraq doğurur:

Gün çıx, gün çıx!
Kəhər atı min çıx!

Burada Günəşin çağırılmasını tanrının çağırılması, əcdadın çağırılması kimi başa düşmək lazımdır. Mətndəki *Kəhər atı min çıx* ifadəsinin mənə açımı bir çox yeni məqamların ortaya çıxarılmasına imkan verir. Türk mifologiyasında Günəşin atla bağlı olduğuna dair fikirlər var. Bu misralar həmin fikrin təsdiqi kimi səslənir. Türk mifik düşüncəsində Günəş kultu ilə At kultu çox vaxt çarpazlaşır, sintezləşir, bir-birilə bağlanır. Avestadan tutmuş Herodota qədər bir çox yazılı qaynaqlarda əksini tapmış Günəş və At kultunun bir-birilə bağlılığının təsadüfi olmadığı Orta Asiyada üzə çıxarılmış Günəş məbədlərindəki at fiqurları və təsvirlərilə də maddi təsdiqini tapmışdır [53. S. 64]. Şumer lövhələrinin birində yeraltı dünyanın yiyəsi tanrı Ereşkiqal atın belində təsvir edilmişdir. Ereşkiqal qaranlıq dünyanı – gecəni təmsil edir. Onun atın üstündə təsvir edilməsi Günəşin batması, dünyanın qaranlığa qərq olması anlamındadır. Yəni Ereşkiqal Günəşi atından salıb onu özü minmişdir. Ereşkiqal atın belindən düşməlidir ki, Günəş doğsun. Burada da Günəşlə At bir-birinə bağlanmışdır. «Qodu-qodu» mətnindən də onun Günəşin çağırılması ilə bağlı olduğu aydın görünür:

Qodunu gördünmü?
Qoduya salam verdinmi?

Burada *Qodu* sözü Günəş tanrısı Utunun adının fonetik variantıdır. Qodunu görmək – Günəşi görmək, Qoduya salam vermək – Günəşə salam vermək kimi başa düşülməlidir.

Azərbaycanda Günəşlə bağlı daha iki maraqlı fakt var. Onlardan biri evlərin qabaq tərəfinin gündoğana baxmasıdır. Burada digər səbəblərlə yanaşı, hər səhər Günəşi – əcdadı üfüqdə görmək, onu salamlamaq inamı da var. Bu adətin Azərbaycanda çox qədim tarixi olub, indi də davam etməkdədir. İkincisi dörd cəhətdən ikisinin Günəşin adıyla bağlı olmasıdır. Azərbaycanda şərq və qərb əvəzinə xalq arasında yalnız *Gündoğan* və *Günbatan* terminləri işlənir. A. N. Kononov bu terminləri bilməsə də, türklərin şərqə doğru oriyentasiyasını məhz doğan Günəş kultu ilə əlaqələndirmişdir [54. S. 73]. V. V. Bartoldun yazdığına görə, bu adət digər türklərdə və monqollarda da var [55. S. 393].

Tarixi qaynaqlarda Günəş adlı türk tayfasından danışılır. Bu etnonim teonim mənşəli olub, Günəş tanrısının adından götürülmüşdür. Oğuz Kağanın böyük oğlunun Gün xan, digərinin Ay xan adlanmasını da əcdad adının övlada qoyulması kimi başa düşmək lazımdır. Deməli, Oğuz Kağanın əcdadları Günəş və Ay olmuşdur. Bu onu göstərir ki, folklor mətnlərindəki *Günəşin oğlu*, *Günəş tayfası*, *tanrı tayfası* kimi ifadələr əsassız deyildir. Qədim türk etnoslarından bəziləri inandıqları, tapındıqları və özlərinə əcdad saydıqları tanrının adını etnonim kimi qəbul etmişlər [56. S. 92].

Yuxarıda deyilənlərdən aydın görünür ki, türklər Günəşi əcdadları saymışlar və Günəş kultu əslində elə əcdad kultu olmuşdur. Şumerlərdə Günəş kultu ilə əcdad kultu eyniləşmişdir.

Günəş və Ay kultlarının mahiyyətini açmaq üçün «Dədə Qorqud kitabı» bizə zəngin material verir. Bəri başdan deyək ki, O. V. Vasilyeva «Dədə Qorqud kitabı»nda zaman və məkan təsəvvürlərindən bəhs edərkən Günəş, Ay və Ulduzların insanlarla bağlılığı, doğmalığı haqqında maraqlı fikirlər söyləmişdir. İnsanlarla yaxınlaşması səma cisimlərinin canlılığını səciyyələndirir ki, bu da onların çox qədim təsəvvürlərlə bağlı olduğunu göstərir [57. S. 72]. Qazan xan özünü tanıdarkan maraqlı poetik kodlardan istifadə etmişdir ki, bunların kökləri məhz həmin qədim təsəvvürlərlə bağlıdır:

Ağ qayanın qaplanının erkəyində bir köküm var.

Ağ sazın aslanında bir köküm var.

Ağ sunqur quşu erkəyində bir köküm var [5. S. 147].

1. Bu şeirdəki *Ağ qayanın qaplanının erkəyi*, *Ağ sazın aslanı* və *Ağ sunqur quşu erkəyi* formullarının ordaki ayrı-ayrı sözlərin hazırda bizim düşüncəmizdə kök salmış bəlli mənalarına görə açıqlanması doğru deyil.

Burada Qazan xanın öz dilindən onun kimliyini açmaq üçün çox gözəl poetik kodlar verilmişdir. Həmin kodlar vasitəsilə Qazan xanın kökünü – əcdadını tapmaq mümkündür.

2. Bəs *Ağ qaya*, *Ağ saz* və *Ağ sunqur quşu* ifadələrindəki *Ağ* sözünü necə başa düşək? Xakas dilində *Ağ* sözü ‘Göy’ anlamında işlənmişdir. «Saxalılar sakral bilinən ağ rəngi bütün dünyanı və bu dünyadakı nəsnələri yaradan tanrının – Ürüng – Ayıq Toyonun (*Ağ* yaratıcı) simvolu hesab edirlər. Bəlli olduğu üzrə, saxalılardan “Ər Soqotoy” yaradılış dastanının eyni adlı qəhrəmanı həm də Ağoğlan adlanır. Çünki inama görə, o baş tanrı – *Ağ* yaratıcının xəlv etdiyi ilk insandır» [58. S. 573].

B. Abdulla yazır ki, «ağ rəng yaradılış miflərində tanrı, soy, kök başlanğıcı anlamına da gəlir» [59. S. 212]. Türk düşüncəsində tanrı, yaradılış, soy, kök anlayışları daha çox Göylə bağlı olduğuna görə, yuxarıda deyilən bütün hallarda *Ağ* sözünü *Göy* sözünün sinonimi kimi başa düşmək daha doğru olar. Onda aydın olur ki, *Ab*, *An* və *Ağ* sözlərinin hər üçü ‘Göy’ anlamı bildirib *A* yuvasından yaranmışdır. Bizim dediyimiz kod da elə budur. İndi məsələ aydın olur ki, Qazan xanın dediyi *Ağ qayanın qaplanının erkəyi* də, *Ağ sazın aslanı* da, *Ağ sunqur quşun erkəyi* də Göy mənşəlidir. Onlar tanrının rəmzləridir. Qazan xan bu şifrələrlə atasının Günəş (erkəyi), anasının Ay (aslan) tanrısı olduğunu kodlaşdırmışdır. Basatın da anası aslandır. Bu deyilənlər Oğuz Kağanın və Salur Qazanın əcdadının tanrı olduğu haqqında digər bilgilərlə tam üst-üstə düşür.

Tanrının himayəçi funksiyasının həddləri çox genişdir. Tanrı himayəçi statusunda ailədəki atanı xatırladır. İstər şumer, istərsə türk folklorunda tanrı həm şəhərləri və onların xaqanlarını, həm də tayfaları və ayrı-ayrı insanları himayə edir. S. A. Tokaryev doğru yazırdı ki, tanrı əvvəlcə tayfanın himayəçisi olmuş, sonra dövlətin qoruyucusuna çevrilmişdir [60. S. 177]. Burada iki məsələ ortaya çıxır: 1) tanrı insanın əcdadıdır, onu qoruyur; 2) insan dövlətdən əvvəl yaranıb. Məntiq doğrudur. Əvvəldə tanrının digər statuslarından danışılarkən buna dair müəyyən nüsxələr verilmişdir. Bilqamis sidr meşəsinə yola düşərkən Günəş tanrısı Utuya üz tutur, ondan kömək istəyir. Utu da yeddi aşılmaz dağı aşmaq üçün ona yeddi qeyri-adi varlıq verir. Yeraltı dünyanın demonları Dumuzini axtaranda o da Günəş tanrısı Utuya üz tutmuş, ondan kömək ummuşdur [61. S. 149]. Enkidu yeraltı dünyaya düşür və oradan qayıda bilmir. Bu zaman Bilqamis Günəş tanrısı Utuya üz tutur, ondan kömək istəyir.

Türklər də həmişə dara düşəndə həm Göyü, həm Yeri köməyə çağırırdılar [62. S. 34]. Onların düşüncəsində Göy həmişə Ay və Günəşlə eyniləşdirilmişdir. Altay əfsanələrindən birində iki döyüşçü üz-üzə gəlir.

Biri o birinə deyir ki, nə Göyə, nə də Yerə dua et, xeyri yoxdur [63. S. 283]. Ümumiyyətlə, altaylılarda hər nəslin öz himayəçi əcdadı var [64. S. 140]. Qumuq dastanının qəhrəmanı Ayqız da dar ayaqda tanrıya üz tutur, ondan kömək umur. Hətta onun xalqına arxa dursun deyə tanrıya dua edir, yalvarır [65. S. 290–291].

Oğuz türkləri tanrını əcdad sanırdılar. Əcdadın üzərinə düşən əsas funksiyalardan biri də məhz xilaskarlıq, arxa, kömək, himayə durmaqdır. Basatın Təpəgözlə qarşılaşdığı səhnə bu baxımdan ayrıca önəm daşıyır. Həmin boydan bir parçaya baxaq: *Basat qoçun başını Təpəgözün əlinə sundu. Təpəgöz buymuzundan bərk tutdu, qaldırcaq buymuz dərilə əlində qaldı. Basat Təpəgözün budu arasından sıçrayıb çıxdı. Təpəgöz buymuzu götürüb yerə çaldı.*

Aydır:

– *Oğlan, qurtuldunmu?*

Basat aydır:

– *Tanrım qurtardı* [5. S. 120–121].

Təpəgöz Basatı öldürmək üçün dörd dəfə bu cür hiyləyə əl atır, tələ qurur, ancaq Basat hər dəfə sağ qalır və *tanrım qurtardı* deyir. Bilqamısın yeddi aşılmaz dağı aşması üçün yeddi qeyri-adi varlıq verən Günəş tanrısı Utu burada da Basatı bütün ölüm təhlükələrindən qurtarır və onun Təpəgözün mağarasından çıxması üçün mağaranı yarıb yeddi yerdən qapı açır. Bu iki lövhədə Günəş tanrısının xilaskar, himayəçi statusları, Bilqamısın və Basatın ondan bəhrələnməsi, birincinin yeddi aşılmaz dağı aşması, ikincinin Təpəgözün mağarasından sağ çıxması və yeddi rəqəmləri tamamilə üst-üstə düşür. Bunlar heç vaxt təsadüfi ola bilməz.

Şumer və türk teoqonik düşüncəsində tanrı və Göyün eyniləşdirildiyini bilirik. Göyün ucalıq rəmzi olduğu da bəllidir. Ucalıq işə tanrıya xasdır. Ona görə də KDQ-də tanrıya *uca* epitetiylə müraciət olunduğuna dönə-dönə rast gəlirik:

Ucalardan ucasan,

Uca tanrı! [5. S. 132].

Bu şeiri Əmrən Təkurla qarşılaşarkən söyləyir. Orada Təkur Əmrana deyir:

– *Oğlan, əlindənsə tanrınımı yalvarırsan? Sənin bir tanrın varsa, mənim yetmiş iki putxanam var, – dedi* [5. S. 132]. Burada tanrı Əmrana 40 yigidcə güc verir və o da düşməyə qalib gəlir.

KDQ-dəki tanrı islamın formalaşdırdığı allah deyil, türklərin yaradılışdan bəri inandıqları tanrıdır. *Qadir tanrı verməyincə ər bayılmaz, uca tanrı dost olub mədəd versin* kimi deyimlər islamdan öncəki düşüncənin izlərini saxlamaqdadır. İndi gəlin aşağıdakı misralara baxaq:

Urduğun ulıtmayan, ulu tanrı!
Basdıgın bəlirtməyən bəlli tanrı! [5. S. 113].

İslama görə, tanrı bəlli deyil. Bu düşüncəyə görə, *vurmaq* və *basmaq* anlayışları da tanrıya aid edilə bilməz. Deməli, KDQ-də oğuzların üz tutduqları, tapındıqları, arxalandıqları, kömək umduqları, hoya çağırduqları islamın bilinməyən, maddi olmayan, ağılla dərk edilməyən, gözlə görünməyən allahı yox, qədim türklərin bilinən, dost və əcdad olan, ağılla dərk edilən və hətta gözlə görünən tanrısıdır!

Əslində türklər öz əcdadlarını tanrılaşdırmışlar. Hazırda Azərbaycan xalqının dilində işlənən *ata-ana balanın kiçik allahdır, ataya ibadət Allaha ibadətdir* [66. S. 315] kimi onlarla ifadələr var ki, əcdadın tanrılaşdırılması fikri ilə tam üst-üstə düşür. Həm də bu ifadələr islam düşüncəsinə yad olduğuna görə, onların dildə yaşamasına ciddi yanaşmaq lazımdır. Görünür, digər ifadələr kimi, bunlar da islamdan əvvəlki düşüncənin məhsulu olub, indi də yaşayır. V. Şerbakov da doğru olaraq insanların öz əcdadlarını tanrılaşdırdıqları fikrini söyləmişdir [67. S. 13].

Tanrının türkün əcdadı olduğunu M. Kaşğari də xüsusi vurğulamışdır: «Türk əleyhissalam Nuhun oğlunun adıdır. Bu ad Nuh oğlu Türkün övladlarına tanrının verdiyi addır» [68. S. 357]. Burada *Türk* adı həm antroponim (Nuhun oğlunun adı), həm də etnonim (Türkün övladlarına tanrının verdiyi ad) kimi işlənmişdir. Övlada adı əcdad – ata, ana verir. Türklərə türk adını tanrı vermişdir. Deməli, türk tanrının övladı, tanrı türkün əcdadıdır!

Məqalənin elmi yeniliyi və tətbiqi əhəmiyyəti. Türk xalqları arasında geniş yayılmış Günəş kultunun tarixi kökləri şumer epik mətnləri əsasında araşdırılmışdır. Şumer və türk epik düşüncəsində Günəş kultunun üst-üstə düşdüyü üzə çıxarılmışdır. Türk xalqları arasında geniş yayılmış Günəş kultunun tarixi köklərinin çox qədim olub, şumer dövrünə gedib çıxdığı sübut edilmişdir.

Türk xalqlarının mifologiyasını, etnoqrafiyasını, onların şumerlərlə qohumluq əlaqələrini öyrənmək işində istifadə oluna bilər.

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. «Oğuz Kağan» Dastanı / Yayına Hazırlayan M. Ergin. Ankara, 1988.
2. Ндегей: татарскнй народный эпос. Казань: Тат. ки. изд-во, 2006.
3. *Крамер С. Н.* Шумеры. М., 2009.

4. *Церен Эрих*. Бпблейские холмы. М., 1986.
5. *Kitabi-Dədə Qorqud*. Bakı: Gənclik, 1978.
6. *Bayat Füzuli*. Oğuz epik ənənəsi və «Oğuz Kağan» dastanı. Bakı: Sabah, 1993.
7. *Sadıq İslam*. Şumer və türk folklorunda əbədi həyat ideyası: şumerin «Həyat ağacı» və Dədə Qorqudun «Qaba Ağacı», türk folklorunda ağac kultu // *Dədə Qorqud*. 2010. № 1.
8. *Cəfərov Nizami*. Seçilmiş əsərləri: 5 cilddə. Bakı: Elm, 2007. С. 3.
9. *Seyidov M.* Günəş mifi // *Elm və həyat*. Bakı, 1983. № 2.
10. *Львова Э. Л., Октябрьская Н. В., Сагалаев А. М., Усманова М. С.* Традиционное мировоззрение тюрков Южной Сибири. Человек. Общество. Новосибирск, 1989.
11. *Артамонов С. Д.* Сорок веков мировой литературы: В 4 кн. М.: Просвещение, 1997. Кн. 1: Литература древнего мира.
12. *Абрамзон С. М.* Этнографические сюжеты в киргизском эпосе «Маиас» // *Сов. этногр.* 1947. № 2.
13. *Нюргюи Боотур Стремительный*. Олоихо: Якутский народный эпос // *Героический эпос народов СССР*. М.: Худож. лит., 1975.
14. *Нюргюи Боотур Стремительный: Якутский народный эпос* / Пер. В. Державина // *Героический эпос народов СССР*. Л., 1979.
15. *Семби Марат*. Тюркский фольклор как основа этимологизации топонимов // «Ortaq türk keçmişindən ortağ türk gələcəyinə» Uluslararası folklor konfransının materialları. Bakı, 2004.
16. *Namazov Qara*. Seyms Cercvard batmış Mu qitəsi haqqında // *İskit*. 2010.
17. *Yenə onun*. Böyük uyğur imperiyası // *Tarix və onun problemləri*. Bakı, 2009. № 1–2.
18. *Kazımoğlu Muxtar*. Folklorlarda qəhrəmanın oxşarı // *Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər*. Bakı, 2009. № 28.
19. *Окладников А. П.* Коиы и зиямя на Леиских ппсаинях // *Тюркол. сб.* М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1951.
20. *Леринц Л.* «Хурии Алтай» и «Ереисей» // *Исследования по восточной филологии*. М.: Наука, 1974.
21. *Ай-Хуучии*: Хакасский героический эпос. Новосибирск, 1997.
22. *Лебедева Ж. К.* Архаический эпос эвеиов. Новосибирск, 1981.
23. *Tapdıq* // *Azərbaycan folkloru külliyyatı: Nağıllar*. Bakı: Səda, 2006. С. 2.
24. *Zaman-zaman içində* // *Türk xalqlarının nağılları / Tərtib edib Azərbaycan türkcəsinə çevirəni Füzuli Gözəlov*. Bakı: Yazıçı, 1993.
25. *Керам К. В.* Богп, гробицы, учёиые. М.: Наука, 1986.
26. *Новгородова Элеонора*. Путь на горы Солица // *Вокруг света*. 1988. № 11.

27. *Хейердал Тур*. Экспедиция «Тигрис» // Юность. 1980. № 7.
28. *Qoroxov Aleksey*. «Tigris»in neçənci minilliyidir? // Ədəbiyyat və incəsənət. 1981. № 51.
29. *Он же*. Сколько тысячелетий «Тпгрису»? // Лит. газ. 1981. № 49.
30. *Tağısoy Nizami*. Türk xalq dastanları qaraçay-balkar «Nart» dastanlarına bir nəzər // «Ortaq türk keçmişindən orta q türk gələcəyinə» Uluslararası folklor konfransın materialları. Bakı, 2010. Kitab 6.
31. Балкаро-карачаевские сказания о иартах // Героический эпос народов СССР. М.: Худож. лит., 1975. Т. 1.
32. *Суразаков С*. Алтайский героический эпос. М.: Наука, 1985.
33. *Гаджиева Т. М.* Тюрко-моигольские параллели в иартском эпосе балкарцев и карачаевцев // İCANAS. 38: Uluslararası Asiya və Kuzey Afrika çalışmaları kongresi. Ankara, 2008. С. 2.
34. Алтайские героические сказания: (Сказитель Алексей Калкии) / Пер. с алт. А. Плитченко. М.: Современник, 1983.
35. *Сагитов Мухтар*. Поэзия иародиого духа // Урал-Батыр: Башкирский иародиый эпос / Пер. с башк. Газима Шафикова. Уфа, 1981.
36. *Насилов Д. М.* Некоторые замечания к прочтению еиисейских памятников // Письменные памятники Востока. 1971. М.: Наука, 1974.
37. *Неклюдов С. Ю.* Мифология тюркских и моигольских народов // Тюркол. сб. 1977. М.: Наука, 1981.
38. *Боргояков М. И.* Гуииско-тюркский сюжет о прародителе-олеие (быке) // Сов. тюркология. 1976. № 3.
39. *Потанин Г. Н.* Ерке. Культ сыиа Неба в Севериой Азии: (Матлы к тюрко-моигольской мифологии). Томск, 1916.
40. *Бартольд В. В.* Сочинения: В 9 т. М.: Наука, 1966. Т. 1.
41. *Şükürov Ağayar*. Mifologiya. Bakı: Elm, 1996. Kitab 4.
42. *Ситчин З.* Двенадцатая плаиета / Пер. с англ. Ю. Гольдберга. М., 2007.
43. *Гринцер П. А.* Древиеиндийская литература // Нсторпя восточной литературы. М.: Наука, 1983. Т. 1.
44. *Афанасьева В. К.* Шумерская литература // Там же.
45. *Ögel Bahaeddin*. Türk Mitolojisi: 2 cildde. İstanbul, 2001. С. 1.
46. *Тэйлор Э. Б.* Первобытияя культура: В 2 т. СПб., 1896. Т. 1.
47. *Уланов А.* Бурятский героический эпос. Улаи-Удэ, 1963.
48. *Церен Эрих*. Луиный бог / Сокр. пер. с нем. Б. Д. Каллистова; Предпсл. А. А. Нейхардт. М.: Наука, 1976.
49. *Şaman əfsanələri və söyləmələri / Tərcümə və tərtib edənlər Füzuli Gözəlov, Cəlal Məmmədov*. Bakı: Yazıçı, 1993.

50. Ианне, первородному сыну Эилиля // Антология шумерской поэзии / Вступ. ст., пер., коммент., слов. В. К. Афанасьевой. СПб., 1997.
51. *Афанасьева В. К.* Деяния богов // Я открою тебе сокровенное слово. М.: Худ. лит., 1981.
52. *Seýidov Mirəli.* Qam-şaman və onun qaupaqlarına ümumi baxış. Bakı: Gənclik, 1994.
53. *Грач А. Д.* Древнетюркская каменная фигура из района Мунгу-Хайрхан-Ула // Крат. сообщ. Ин-та этногр. М., 1958. Т. 30.
54. *Кононов А. И.* Способы и термины определения стран света у тюркских народов // Тюркол. сб. 1974. М.: Наука, 1978.
55. *Бартольд В. В.* Сочинения: В 9 т. М., 1964. Т. 4.
56. *Бадалов Рахман.* Правда и вымысел героического эпоса. Баку: Элм, 1983.
57. *Васильева О. В.* Временные и пространственные представления в «Книге моего Деда Коркута»: (небесные тела) // Сов. тюркология. 1978. № 6.
58. *Ögel Bahaeddin.* Türk Mitolojisi. Ankara, 1989.
59. *Abdulla Bəhlul.* «Dədə Qorqud kitabı»nda ağ rəngin semantik simvolikası // «Dədə Qorqud dünyası». Bakı: Öndər, 2004.
60. *Токарев С. А.* Боги // Мифология народов мира: В 2 т. М.: Сов. энцикл., 1991. Т. 1.
61. Антология шумерской поэзии / Вступ. ст., пер., коммент., слов. В. К. Афанасьевой. СПб., 1997.
62. *Səfərsöylü İlhami.* Türk dillərində teonim və etnonimlər. Bakı, 2010.
63. *Ögel Bahaeddin.* Türk Mitolojisi: 2 cildde. Ankara, 1971. С. 1.
64. *Потанов Л. П.* Охотничьи поверья и обряды у алтайских турков // Культура и письменность Востока. Баку, 1929. Ки. 5.
65. *Халипаева Империят.* «Слово о полку Игореве» и кумыкский героический эпос – взаимовлияние культур // «Ortaq türk keçmişindən ortağ türk gələcəyinə» Uluslararası folklor konfransının materialları. Bakı, 2007.
66. Azərbaycan folkloru antologiyası: Ağdaş folkloru. Bakı: Səda, 2006.
67. *Щербатов Владимир.* Атланты, боги и великаны. М.: Вече, 2003.
68. *Kaşğari Mahmud.* Divanü lüğat-it-türk / Tərcümə edən və nəşrə hazırlayan Ramiz Əskər: 4 cilddə. Bakı: Ozan, 2006. С. 1.

ИСЛАМ САДЫГ

КУЛЬТ СОЛНЦА В ШУМЕРСКОМ И ТЮРКСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Р е з ю м е

О культе Солнца написано много. Однако авторы этих исследований оставили без внимания его первоисточник. В данной статье культ Солнца впервые исследуется на базе шумерских и тюркских эпических произведений. Проведённые параллели позволили выявить в шумерском и тюркском фольклоре сходные мотивы, восходящие к одному этнопоэтическому, этномифическому, этногенетическому источнику.

Ключевые слова: *шумер, тюрк, эпос, культ Солнца, Луна*

ISLAM SADIG

SUN CULT IN THE SUMERIAN AND TURKIC FOLKLORE

S u m m a r y

It was a lot of written about Sun cult, but nobody has been touched upon the primary sources. In this article at first time Sun cult was investigated owing to Sumerian and Turkic epic texts, was engaged interesting parallels. From these investigations result were discovered a lot of alike motives coming from the same ethnopoetical, ethnomythic, ethnogenetic source in the Sumerian and Turkic epic texts.

Key words: *Sumerian, Turkic, epic, text, Sun cult, Moon*
